

УДК: 8/8-83+8-27

БАДИЙ ТИЛ ВА ИЖОДКОР МАҲОРАТИ

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ЯЗЫК И ТВОРЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО

ARTISTIC LANGUAGE AND CREATIVE SKILLS

3.Раҳимов¹¹3.Раҳимов

— ФарДУ филология фанлари номзоди, доценти.

Аннотация

Мақолада истеъдодли адиб Одил Ёқубовнинг поэтик маҳорати тадқиқи орқали бадиий асар қаҳрамонларининг руҳий-маънавий олами акс эттириш жараёни ёритилган. Адибнинг илк ижодидан энг сўнги асарларигача инсонийлик, адолат, ҳақиқат, диёнат фазилатлари талқинига жиддий эътибор қаратганлиги асосланган.

Аннотация

В статье описывается процесс отражения духовно-нравственного мира героев художественного произведения через исследование поэтического мастерства талантливого писателя Одила Якубова. Обосновано серьезное внимание писателя, которое он уделял-начиная с раннего творчества до последних произведений, – трактовке таких качеств, как человечность, справедливость, правдивость, благочестие.

Annotation

The article describes the process of reflecting the spiritual world of artistic heroes through the study of the poetic skill of the talented writer Odil Yakubov. The analyses are based on the author's serious attention to the interpretation of the qualities of humanity, justice, truth, religion from the first to the last work.

Таянч сўз ва иборалар: бадиийлик, бадиий тил, диалог, монолог, образ, талқин, маҳорат, тасвир, образ.

Ключевые слова и выражения: художественность, художественный язык, диалог, монолог, образ, интерпретация, мастерство, образ.

Key words and expressions: artistry, artistic language, dialogue, monologue, image, interpretation, skill, image.

Истиқлол йилларига келиб барча соҳаларда бўлгани каби, адабиётшунослик соҳасида ҳам жиддий тадқиқотлар майдонга келди. Буларнинг замирида адолат ва ҳақиқатни, инсон қалбидаги кечинмаларни, ботиний оламидаги зиддиятларни, асосли талқин ва таҳлил этиш жараёнида ижодкорнинг бадиий поэтик олами тадқиқ қилиш ва асосли хулосалар чиқариш имкони юзага келди.

Маълумки, мустақил Ўзбекистон фани жаҳонга юз тутиб, кейинги йилларда юксалиш, янгиланиш жараёни бошидан кечирмоқда, энг долзарб ва муҳим масалаларни тадқиқот марказига олиб чиқмоқда. Ҳозирги кунда мамлакатимизда ижтимоий-гуманитар фан соҳаларида ҳам мазмунан теран ва сифат жиҳатидан янги илмий тадқиқотлар олиб бориш учун интилиш кучайиб бормоқда. Биргина адабиётшунослик фанини оладиган бўлсак, бу фан ўз объектига янгича назар билан қараш, адабий жанрлар поэтикасини чуқурроқ ўрганиш, янгича адабий-эстетик мезонлар асосида бадиий асар таҳлилига

ёндашиш учун ҳаракат қилмоқда. Бу эса йиллар давомида қайд этилган тушунчаларни изоҳлайди ва тўлдиради. Ҳар қандай адабий асарнинг бадиий юксаклиги, умри узоқлиги, ўзига хос фазилатлари, сеҳри ва жозибаси, ижодкорнинг бадиий маҳоратини ёритишда, биринчи навбатда, ёзувчининг индивидуал услубида, асарнинг тил бойлигида, ундаги муаллиф нутқининг ўзига хос қурилишида намоён бўлади. Шунга биноан, мазкур мақолада таниқли ёзувчи Одил Ёқубов асарларининг ўзига хос услубий хусусиятлари, уларда бадиий нутқ жозибасининг намоён бўлиш имкониятлари ҳақида баъзи бир фикрларни баён этмоқчимиз.

Одил Ёқубов адабиёт майдонига XX асрнинг 50-йилларида катта ҳаётий тажриба, Иккинчи жаҳон урушининг оғир жанг синовларидан қолган оғир жароҳатларни қалб қаърида яшириб, “оғириклар” ни кўтариб, адабиёт саҳнасига кириб келди. Шунинг учун талабалик йилларидаёқ “Тенгдошлар” қиссаси билан ўқувчилар қалбидан мустаҳкам ўрин олишга интилган эди. Ёзувчининг ўзи бу

асарга қуйидагича баҳо беради: “Илк қиссам “Тенгдошлар” ни армия сафида хизмат қилиб юрган чоғларимда ёзганман. Кўп сарсон-саргардонликлардан кейин бу қисса, ниҳоят, 1951 йили ... “Шарқ юлдузи” журналида чоп этилди. Қисса урушдан кейин, айниқса, авж олган конфликтсизлик “назария” си таъсирида ёзилган...” [1,67].

Миллий адабиётшунослигимизда Одил Ёқубов ижодини, айниқса, унинг романларини ўрганишга доир қатор тадқиқотлар яратилган. Булар орасида, айниқса, М.Қўшжонов, О.Шарафиддинов, У.Норматов, Н.Каримов, А.Раҳимов, Ҳ.Каримов, Д.Тўраев, А.Холмуродов, А.Насиров, Т.Қурбонов, С.Камилова каби олимларнинг ишлари алоҳида эътиборга моликдир. Бу тадқиқотларда ёзувчининг асарларида бадиий маҳорат муаммолари ўрганилган ва маълум даражадаги илмий-назарий хулосалар чиқарилган. Шу билан бирга, ёзувчи Одил Ёқубов ижодини адабий портрет характерида тадқиқ этувчи бир қанча ишлар ҳам яратилган. Аммо бу тадқиқотларда ёзувчи асарларининг бадиий-услубий хусусиятлари алоҳида таҳлил этилмаган.

Профессор Озод Шарафиддинов таъбири билан айтганда, ёзувчи Одил Ёқубовнинг биринчи “пичоққа илинадиган” асари 1961 йилда эълон қилинган “Муқаддас” қиссасидир. Бу қиссада муаллиф ҳаётнинг ўзидан олган завқни, юрак дардлари-ю ҳаяжонларини ёрқин акс эттира олган. Шунинг учун бу қисса ўша даврда катта шов-шувларга сабаб бўлган ва китобхонларнинг хатлари ёзувчига ёмғирдек ёпирилиб келган эди. Энг муҳими, бу қисса ёзувчининг бош ахлоқий-эстетик тамойилини белгиловчи асар сифатида ҳам қимматлидир. Қиссага ном сифатида танланган Муқаддас фақат асарнинг бош қаҳрамони бўлган қизнинг исми сифатидагина эмас, энг юксак ахлоқий муқаддас туйғуларнинг ифодаси сифатида ҳам эътиборга молик. Луғатларда таъкидланишича, арабча “муқаддас” сўзи–пок, тоза, азиз; илоҳий, олижаноб” маъноларини билдиради.

Дарҳақиқат, “Муқаддас” қиссасининг бадиий қаҳрамонлари хатти-ҳаракатида энг азиз, энг муқаддас инсоний туйғулар – виждон, бурч, диёнат, имон-этиқод, ҳақиқат, ҳаётнинг мураккаб қирралари, инсон қалбидаги изтироблар, адолатнинг тантанаси сингари ғоялар ўз аксини топган. Шуниси

муҳимки, адиб ана шу қаҳрамонларининг портретини чизишда уларга бўлган ўз муносабатини яширади, иложи борида, очиқ беаёв тасвирдан қочади. Шунинг учун адиб асарларида ҳатто ўқувчи нафратига лойиқ қаҳрамонларнинг портретини яратишда ҳам келишган, қадди-қомати чиройли қилиб тасвирлайдики, бу эса унга нисбатан меҳр уйғотади. Масалан, ёзувчининг қиссаларидан бири “Излайман” да капитан Ногаев жуда келишган, тартибли, ҳатто Гоби саҳроси, Хинган тоғларида юрганда ҳам этигига гард юқтирмайди. Лекин у қанчалик ораста кийинмасин, қанчалик хушбичим ва келишган бўлмасин, унинг ботиний олами, ички дунёси, хатти-ҳаракати шунчалик фиску фасодга, ғаламисликка, нафратга, ёвузликка тўла бўлиб, ўқувчи унинг қилмишларидан кескин нафратланади. Ижодкор идеясидаги бадиий қаҳрамонга бўлган китобхоннинг муносабати воқеалар ривожига шаклланиб боради.

Адибнинг “Биллур қандиллар” қиссасидаги Бегимқул портретини чизишда ҳам ёзувчи унинг ташқи либосига, зоҳирий кўринишига кўпроқ эътибор қаратади. Ана шу йўл билан адиб Бегимқул характеридаги бойликка, манфаатпарастликка, ялтироқ ҳаётга ўчлик психологиясини реалистик тарзда очиб беришга муваффақ бўлади: “Ҳикматилло Бегимқулни бир таниб, бир танимай қолди. Унинг эғнидаги қимматбаҳо кулранг костюми, фақат костюми эмас, оёғидаги туфлиси, кўйлаги ва гастугигача қандайдир ялтираб турар, одатдаги патак сочлари силлиқ таралган, ўзиям райгазнинг ходими эмас, саҳнага чиқишга ҳозирлик кўрган машҳур артистга ўхшар, фақат қош-қовоғи бир оз шишинқираган эди” [2,421]. Ана шундай ялтироқ жиҳозлар, шоҳона, данғиллама уйлар, бойликка муккасидан кетган Бегимқул мисолида ёзувчи инсоннинг маънавий таназзулга учраши унинг ташқи кўринишига, кийинишига қараб белгиланмаслигини, қалбнинг поклигини, покизалигини, инсоннинг ташқи қиёфаси ҳеч қандай ботиний оламни ёритишга асос бўлмаслигини ёрқин акс эттира олган.

Профессор У.Норматов адиб ижоди ҳақида сўз юритиб, шундай ёзади: “Истеъдодли, имон-этиқоди бутун, жасур адибларнинг энг яхши асарлари виждон садосига, ҳақиқат баҳсларига айланди. Айни пайтда, чин истеъдод соҳиблари, жумладан, Одил Ёқубов қисса ва романларида “гап

АДАБИЁТШУНОСЛИК

айтиш”, “масала кўтариш”, яъни ҳақиқат баҳслари персонажлар тимсолида тажассум топган мангу муаммолар – шахс жумбоғи талқинлари билан бир тарзда тутшиб кетган”лигини асосли таъкидлаган [3,107]. Адибнинг илк асари “Муқаддас” дан бошлаб, сўнгги асари “Осий банда” романигача барча асарларида, виждон эрки, инсон шаъни, ғурури, миллат ва давр изтироблари “ўқ томир” бўлиб ўтиб, ўз ифодасини топиб боради. Бундай талқинларнинг замирида ижодкор бадиий маҳоратидан ташқари, унинг идеяси, ҳаётдан олган сабоқлари ҳам мужассамлашганлигини алоҳида таъкидлаш жоиздир.

Ёзувчи ўзининг романларида ҳам қаҳрамонлар портретини холис, реалистик тасвирлаш услубига содиқ қолди. Масалан, адибнинг илк романи “Эр бошига иш тушса”даги Эртоев, “Диёнат” романидаги Жамол Бўрибоев каби образларнинг портретлари фикримизнинг далили бўла олади. Бўрибоев уруш йилларида қон кечиби жанг қилган йигитларнинг қайлиқларини йўлдан уради, бутун халқ икки фронтда жон олиб-жон бериб курашаётган бир пайтда ўз роҳат-фароғатини, манфаатини кўзлаб ҳаракат қилади. Аммо ҳаёт ҳақиқати аччиқ – адолатнинг бир кун келиб қарор топишини тан олмаслик, инсон шаъни ва ғурурини оёқ-ости қилиш, йиллар ўтиб, унинг қалб нидосига айланади. Ёзувчининг маҳорати шундаки, ана шундай разил кирдикорлар соҳиби Бўрибоевни холис туриб тасвирлайди, унга бўлган салбий муносабатини китобхонга сездирмайди: “Отақўзининг ҳикояси эсида турган Шукуров ўшанда турқи совуқ, калондимоғ бир одамни кўраман деб ўйлаганди. Бунинг ўрнига сал қорин сола бошлаган бўлса ҳам ҳануз бўй-басти келишган, вазмингина бир одамни кўрди. Агар катта-катта кўкимтир кўзлари сал чакчайган бўлмаса бу оппоқ, бурни узун одамни чиндан ҳам хушсурат дейиш мумкин эди” [4,147].

Асарда Холидаҳон, Фазилат, Тоҳира, Латофат сингари хотин-қизларнинг портретини чизишда ҳам ёзувчи ўзининг ана шундай бетараф, реалистик тасвир услубига содиқ қолади. Масалан, Отақўзи обком котиби Холмуродов ва райком котиби Шукуров билан суҳбатлашиб турганда улар ёнига Холидаҳон кириб келади. Шунда Отақўзи уни суҳбатдошларига таништиради:

“– ...Бу киши бизнинг парткомимиз, яъни, бошқача қилиб айтганда, комиссаримиз бўладилар, ўртоқ Холмуродов!” [4,163] Шундан кейин муаллиф нигоҳи орқали Холидаҳоннинг куйидаги портрети тасвири берилади: “Холидаҳон ўрта бўйли, икки юзида кулгичлари ўйнаб, қоп-қора кўзлари чакнаб турган ёшгина, юлдузи иссиққина жувон эди. У ёқимтойлигини биладиган ёш жувонларга хос бир эркинлик билан кулиб келиб, олдин обком секретари, кейин Шукуров билан кўришди...” [4,163] Шукуров Холидаҳоннинг хатти-ҳаракати, ўзини тутиши, унга бўлган Отақўзининг сертакаллуф муносабатидан хаёлий нутқида ўзича “хулоса чиқаради”: “Нима бўлгандаям бало бу одам! Масаланинг нозиклигини тушунди. Боя чўлда домланинг хизматларини рўқач қилиб бир ютган бўлса, ҳозир яна бир ютди! Мана бу жононни ҳам хўп топибди... Олий маълумотли агроном! Ёш бўлсаям ўз ишига пишиқ. Сиёсий ишлар бўйича комиссар эмиш!.. Аммо бирорта масалада ўз сўзи, ўз фикри бормикан бу “ёш комиссар”нинг? Ҳа, бало бу одам! Раис-ку бало бўлгани учун бу “тўтиқуш” ни ўзига “комиссар” қилиб олибди, райкомдагилар қандай қилиб тавсия қилишди буни? Наҳот “Отақўзи акамлар” деб гапирганида оғзидан бол томган бу гўзал жонон унинг кўлида бир кўғирчоқ эканини кўрмаган бўлсалар?” [4,164] Талқинлар жараёнида асардаги ҳар бир қаҳрамоннинг у ёки бу хусусиятларини теран талқин этади. Ёзувчи асарнинг бошидаёқ эпизодик образларнинг портретларини ҳам жуда қисқа ва аниқ яратишга эътибор қаратади. Масалан, асарнинг дастлабки бобида илк бор кўриниш берган Отақўзининг ёлғиз қизи портретига муаллиф нутқида қисқа тавсиф берилган. Бу тавсифда машина ранги билан қизнинг кўйлаги бир хил “ҳаворанг” бўлиб, унинг ғоят нозиклигига ишора қилиниб, унинг хатти-ҳаракати “қафасдан учиб чиққан кўк қушча” га ўхшатиш билан: “...ҳаворанг “Волга” дан эса Отақўзининг қизи Тоҳира тушди. Калтагина ҳаворанг кўйлак кийган нозиккина Тоҳира, гўё “пир” этиб қафасдан учиб чиққан мўъжазгина кўк қушчадек, машинадан “лип” этиб, енгилгина сакраб тушди” [4,5]. Келтирилган ихчам портрет тавсифидаги яна бир сўзга эътибор қаратишни истардик. Ёзувчи қизнинг “Волга”дан қандай тушганлигига ҳам ишора қилади. Бунинг учун “*тушди*” феъли кейинги

гапда “енгилгина сакраб” аниқловчилари билан яна такрорланади. Асардаги бадиий қаҳрамонлар билан бир қаторда, уларнинг портретини, руҳий оламини ўзига хос монанд тарзда ифодалайди. Худди шунингдек, ёзувчи фронтда ҳалок бўлган қаҳрамон йигит, Нормурод Шомуродовнинг ёлғиз ўғли Жабборнинг девордаги сурати асосидаги ихчам портретини келтиради: “Суратда елкаларига офицерлик поғони тақилган, озғинлигидан лунжлари ичига ботиб кетган, бурни узун, қоп-қора бир йигит ҳорғингина жилмайиб турарди” [4,9]. Шу портрет тасвиридан кейин Отақўзининг унга берган “ - Ҳа, ажойиб йигит эди!”, деган баҳоси китобхонни асар воқеаларига қизиқтиради, воқеалар ривожининг кескинлашиши учун хизмат қилади.

Романдаги воқеаларнинг илк жараёнида суҳбатдоши, район раҳбари А.Шукуровга, унинг – Мадраса кўрганларми? - деган саволига жавоб тариқасида Отақўзи тоғаси Нормурод Шомуродовнинг бутун ўтмиши ҳақидаги ихчам тавсифини беради, бу тавсиф ҳам китобхонни асарнинг кейинги воқеаларини билишга қизиқишини орттириш учун бир воситага айланади: “- Ҳа... Э, бу кишини тирик тарих деса бўлади! Шу Тошкентда, Бешоғоч даҳасидаги машҳур Маъдихон эшон мадрасасида таҳсил кўрганлар. Кейин оқпошшо – герман уруши бошланиб, қишлоқда дўкандорлик қилган оталари “синганлар”-у, бу киши бир кундаёқ

мулламиркуруқ муллаваччага айланиб, мардикорликка кетганлар. Мардикорликдан большевик бўлиб қайтиб, қишлоқда кулоқларнинг додини берганлар, кейин Москвага ўқишга кетиб, биринчи сув инженери бўлиб қайтганлар” [4,7]. Тасвирлардан кўринадики, асар қаҳрамонларининг бадиий характери, ботиний олами унинг фикр-мулоҳазалари асосида ҳам ёритиб борилади.

“Диёнат” романида ёзувчи қаҳрамонлар характерини бутун мураккаблиги билан ёрита олди. Шунинг учун ҳам адабиётшунос Й.Солижонов роман ҳақида куйидаги мулоҳазаларни қайд этади: “Одил Ёкубов бу романида кўпроқ характеристика-диалог усулини қўллайди. Адиб яратган диалоглардан ўқувчи қаҳрамонлар характерини кўпроқ ва чуқурроқ билиб олади” [5,76].

Дарҳақиқат, ёзувчи асарда диалог, монологлар билан бир қаторда, муаллиф нутқи, ремарка ва репликалар орқали ҳам асар қаҳрамонларининг руҳий-маънавий оламини ёритишга ҳаракат қилган. Умуман олганда, Одил Ёкубовнинг асарлари ҳаётийлиги, давр воқеаларини бутун мураккаблиги билан акс эттирганлиги учун диққатни тортади. Дарҳақиқат, адиб яратган қаҳрамонлар характерида замондошларимизни ўйлантириб турган фикрлар, даврнинг муҳим хусусиятлари ўз аксини топган.

Адабиётлар:

1. Ёкубов О. Ҳаёт сабоқлари ва ижод машаққатлари // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1988. – № 1. – Б. 67.
2. Ёкубов О. Сайланма. Уч жилдлик. 3-жилд. – Т., 1987.
3. Норматов У. Ижод сеҳри. – Т.: Шарқ, 2007.
4. Ёкубов О. Диёнат. Роман. – Т., 1998.
5. Солижонов Й. Нутқ ва услуб. Адабий-танқидий нашр. – Фарғона: Фарғона нашриёти, 2002.

(Тақризчи: А.Сабирдинов – филология фанлари доктори).